

TÖRÖK (JAKUT) SZÓFEJTEGETÉSEK BÍRÁLATA.

(Olvasatott az 1867. márczius 11-kén tartott akad. ülésen.)

„Turáni gyöknyomozások“ (Turanische Wurzelforschungen) czím alatt, az 1866-ki Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft-ban Dr. *Blau O.*-nak, a jó nevű orientalistának és porosz consulnak, egy értekezését találjuk, mely, mint tisztán az altaji nyelvek terén álló megérdemli figyelmünket, de egyszersmind tartalmánál fogva bírálatra is fölhív. Úgyis ritkán merül föl a német s általában a külföldi tudományos irodalomban valami, a mi szorosan az altaji nyelvtudományba való volna; a török nyelvet a kelet-tudósok jobbadán nem magáért a nyelvért tanulmányozzák, hanem az irodalom, s a benne visszatükröződő iszlámi világ megismerése végett. Ezért már eleve is őszinte örömmel fogadja a magyar-altaji nyelvész egy orientalistának oly munkálatát, mely csupa nyelvalakok bonczolgatásával és fejtegetésével foglalkozik.

Dr. Blau gyöknyomozásait „turániak“-nak nevezi, s erről is rá ismerünk az orientalistára, kinek szeme előtt a dicső Sahnâmebeli „turâniân“ lebegnek, ha csak ez elnevezés alatt nem Max Müller tekintélyének hatása lappang. Nevezhette volna bár „török“ vagy „turk“ nyomozásoknak, ha az „altaji“ specifice nyelvtudományi elnevezés nem tetszett; mert csakugyan az oszmanli-török, a jakut, a csuvas, s a koibal-tatár nyelveken kívül azokban semmi más nyelvekről szó sem fordul elé; ezek pedig mind a turk családba valók. No de ez non multum facit ad rem; lássuk inkább a „res“ miben áll, miről és mit szól a nyelvészködő orientalista úr.

Blau úr először is a jakut kérdő és indefinitív *tuox* „mi“ névmást, mely a török nyelvekben közönségesen elterjedt „*ne v. ni*“ mellett nagyon elszigetelve áll, egy török igegyökre akarja vissza-

vezetni; azután a jakut *suox* = tör. *joq* („nincsen“) szónak olyképen való fölboncsolását kíséri meg, hogy annak egyik alkatrészét épen az említett *tuox* („mi“) névmás tenné, eredetibb jelentésében véve; ugyanovvel elemzi végre a *čox* („sok“) szót is.

I.

Egy „mi“ jelentésű egyszerű névmástő jelentésfejtegető származtatása nyelvtudományunk mai állásánál fogva eléggé meglepő dolog, s kíváncsian kérdezzük, vajjon mily subtilis okoskodással vitte ezt a nehéz dolgot végbe az ilyen kérdéstől sem visszariadó bátor nyelvész elmc. Blau úrnak ebbeli okoskodása a következő: A török *dox* igeigyök, ezen oszmani ígében *doymaq* „oriri, keletkezni, lenni (entstehen, werden)“, nem maradt ugyan fenn a jakutban, de ha megvolna, a véghangzó szabályos megkeményülésével „*tuox*“ (azaz: *tuox*)-nak hangzanék, s föltehető, hogy a pronominalis névszó *tuox* (*tuox*) azonegy avval a török *dox* igeigyökkel. Mert a hangalakokra nézve ennek semmi sem áll útjában: a török szókezdő *d* a jakutban rendszeren *t* (p.o. *doñ* jég = jak. *toñ*, *dolu* jégeső = *tolon*). Továbbá vannak a jakutban oly névszótök, melyek igtőkötől semmiben sem különböznek (p.o. *ás* éhség és éhezni, *tén* lélegzet, lélegzeni, *sát* szégyen és szégyenkedni, *bük* hajlított = tör. *bük*-mek hajlítani, *sík* varrás = tör. *čik*-mek varrni, *üör* nyáj, azaz agmen = tör. *sür*-mek „agere“ stb., v.ö. Böhtlingk jakut gramm. 235. §.); vagy pedig, a minek itt különösen hasznát vesszük, a névszó az igtőtől csak megnyújtott vagy diphthongizált hangzója által különbözik, mint *bís* „rés, hasadék“ ettől: *bís* metszeni, *üör* „*ἀγλή*“, nyáj“ ettől: *űr* „*ἀγειν*“, hajtani“, oszm. *sür*-mek, megjegyzevén, hogy a szorosabb törökbeli szókezdő *s* a jakutban közönségesen elmarad); *is* „füst, köd“ ettől: *is* „spargere.“*) Böhtlingk, azt mondja Blau úr, az ilyen névszóról azt tartja, hogy időjárással megvolt képzüket csak elvesztették; s erre nézve Blau úr a jak. *tuox*-ról is azt állítja, hogy a képzüjét restituálva, az oszmani *doxu*-nak felel meg, mely „ortus“ (kelet, keletkezés)-t jelent. Ő azonban a szónak concret vagy passiv értelmet is tulajdonít (a jak. *bük* „hajlított, inflexus“ hasonlatosságára = olyas a mi keletkezett, lett, do-

*) Ez utóbbi példa nem ér semmit, mert az *is* „spargere“ *s*-vesztéssel = török *sač*-maq, *is* „füst“ pedig = tör. *is* „büz, bűdös gőz.“

log (Entstandenes, Gewordenes, ein Ding, Wesen).“ Ebből indulván ki azután a jakut *tuog* jelentései fejlődési rendükben így mutathatók föl: a „Gewordenes, Ding, Wesen“-ből lesz először a *tuog*-nak indefinit jelentése „valami (etwas, irgend etwas, irgend ein)“; azután ebből a kérdő jelentése „mi (was).“ Hasonló jelentési fejlődés, úgy mond, a jak. *usarábüt* „valami, valamely“ szóban is tűnik föl, mely nyilván nomen praeteriti-je valamely *usará* igetőnek, ez utóbbi alighanem *ús* „faber“-től származván, úgy hogy tulajdonképen „fabricatum“, azután általában „dolog“ volna a jelentése. Ímez Blau úrnak okoskodása, melylyel a jak. *tuog* névmás eredetét fejtegeti.

A jakut *tuog*-nak a török *doğ* igegyökkel való alaki egyezése ellen nem lehet semmi kifogásunk; még az ellen sem, hogy a *tuog* lehet képzővesztett szó, s megfelelhet egy török *doyu* nomen actionis-nak; sőt engedékenységünkben még tovább mehetünk, s elfogadhatjuk azt is, hogy ezen tör. *doyu*, ha valamikor a jakutban is megvolt, ismert nomen actionis-féle jelentésétől eltérőleg, valóban azt jelentette, hogy „ortum quid, Entstandenes, ein Ding, Wesen“, mert ezt, meglevő analógiákból legalább valószínűvé lehet tenni, ámbár a török nyelvek ilyen érteményre inkább *toğum* vagy *toğyan*-féle képzős alakot használnának, s másrészt az „Entstandenes“-féle jelentésből a „Ding, Wesen“-re való átmenet a nyelvek fejlődésében nem épen közönségesnek mondható; én legalább nem tudok rá hamarjában példát, s Blau úr ilyent fölhozni nem tartotta szükségesnek, noha látni való, hogy ilyen átmenetet már csak hosszas szóhasználat koptató hatása eredményezhetett. De megengedjük, hogy egy *tuoyu*-féle szó a jakutban már tudja isten hány száz vagy ezer évvel ezelőtt — hiszen úgy sem tudunk semmit annak nyelvtörténeti chronológiájáról, — azt jelentette, hogy „Ding, Wesen.“ De még itt sem fogytunk ki a liberalis concessiókból, mert íme készséggel elhiszszük Blau úrnak még azt is, hogy a „Ding, Wesen“ jelentésből egyszeriben lehet pronomen indefinitum „valami, valamely (etwas, irgend etwas, irgend ein)“; noha erre megint csak a franczia *rien* (= lat. *rem*) nyújt némi analógiát, mely azonban csak negatio mellett bír pronomen indefinitum-féle jelentéssel (*ne — rien*), a minnek megint csak az az oka, hogy a tulajdonképen való pronomen indefinitum mellöle cl van hagyva (je n' ai rien = non habeo rem, azaz tkp. non habeo ullam rem, vagy aliquam unam rem, mintegy: *aucune rien*). A török *bir şey* = valami (tkp. „una res“-)ben

szintén nem a *šej* „dolog“, hanem a számnév *bir* „egy“ az indefinitum, mert különben is a *bir* a „valamely“ jelentéssel használtatik. No de legyen meg a „Ding, Wesen, res“-ből lett pronomen indefinitum; de már itt vége engedékenységünknek. Mert a mit Blau úr továbbá alajt, hogy az akármilyképen keletkezett indefinitumból fejlődik azután a *mi*-féle interrogativum, az homlokegyenest ellenkezik minden nyelvtörténeti tudásunkkal. Úgy tudjuk eddigelé, hogy ellenkezőleg a pronomen interrogativumból lesz az indefinitum, a miről főleg az tanuskodik, hogy ennek az utóbbinak kifejezésére többnyire különbözőféle segédszók használtatnak: *aliquis, quivis, quidam, valaki, valami* stb., *etwas, irgendwer* stb., szkrit *kas-čid, kim-čid* stb., a törökben: *kimse, nesne* (*bir k., bir n., her kimse*), *kim bolsa* stb. Az indefinitumi jelentés eléállása e mellett főleg azon alapszik, hogy a kérdő névmás, sajátos emelt hangnyomatékát, az úgynevezett kérdő hangot elveszti, mely azt fejezi ki, hogy valamely ismeretlen vagy nem tudott névszói fogalmat egyszersmind megismerni, megtudni óhajtunk (lásd erről NyK. V, 21. l.). Így a kérdő hang nélkül ejtett pronomen interrogativum egyéb segédszó nélkül is indefinitivumúl szolgál, mint p.o. a görög *τις, τι* (*τις, τι* ellenében) vagy a magyar *ki* (*ki* jobbra, *ki* balra; *ki-ki*) stb. Azonban, miután azt látjuk, hogy a nyelvek ugyanazon egy szót egyszersmind kérdő és határozatlan névmás gyanánt használják, csak a hangoztatás által különböztetvén meg a jelentéseket, melyeknek közössége abban áll, hogy mindegyik egy ismeretlen nem-tudott névszói fogalomra, azt helyettesítőleg vonatkozik, mégis kétség foroghat fenn, hogy melyik jelentés az eredeti, s vajjon nem lehet-e a dolog úgy is, hogy a hangsúlytalan indefinitum a hozzájáruló hangsúly által interrogativummá emeltetik? Egy kissé subtilis kérdés ez, de épen nem fölösleges; eddigi nyelvbölcseletünk még nem ad rá felcletet, kísérsük meg tehát magunk, a hogy tudunk, rá megfelelni. A nyelvalkotó korszakban fölmerült vala oly névszónak szüksége, mely egy közelebbről nem tudott névfogalomnak a helyét pótolja; oly szó vala tehát keletkezendő, mely jelentésében épen valaminek *nem-tudását* vala kifejezendő. Képzeljük már most, milyen érzés támadhatott az emberiség gyermekkorában élő ember lelkében, ki akkor egyidőben gondolkozását és nyelvét fejlesztí vala, mikor észre vette, hogy valamit nem tud? Nemde azon óhajtás és türelmetlen kívánás, hogy vajha azt megtudná. Ebből

következtethetjük, hogy nem-tudott fogalmat kifejező szó eleinte nem lehetett azon hangoztatás nélkül, mely abban egyszersmind a megtudás óhajtását fejezi ki, azaz más szóval: a *ki, mi, quis, τίς*-féle szók eredetileg csak hangsúlyosan ejtethettek, k é r d ő névmások értékével. Mondhatnók azt is, hogy természet szerint a kérdés előbb való mint a felelet; az indefinit „valaki, valami“ pedig csak egy kérdőleg ejtett *ki, mi?*-re a feleletet tartalmazza, melynek a beszéllő nem tudott más határozott fogalmi tartalmat adni. Különb en a nyelvek is az illető névmásalakok kérdő jelentésének az által is oda ítélük az elsőbbséget, eredetibbséget, hogy nem a kérdő, hanem rendszeren a határozatlan jelentést iparkodnak holmi segédszók által megjelölni, valamint az által, hogy a pronomén indefinitumot az „egy“ számnévvel és egyéb főnevekkel pótolják, a mi arra mutat, hogy a „*ki, mi*“-féle alakokat inkább kérdőknek, mint határozatlanoknak akarják érteni. Így p.o. a török *bir şey* „valami“ (tkp. „egy dolog“), *bir vaqt* „valamikor“ (tkp. „egy idő“), *bir jirde* „valahol“ (tkp. „egy helyen“) stb. indefinitivumok mintegy csak a kérdő névmásalakok kikerülésére vannak alkotva; így látjuk, hogy a magyar *ki, mi*, magára semmi egyéb segédszó nélkül, csak igen megszorított mértékben jelenthet indefinitumot.

Ha tehát a jakut *tuox „mi“* kérdő és határozatlan értelemben vehető névmásnak bizonyosan a kérdő jelentése az eredeti, azt épen ez oknál fogva nem lehet a határozatlanból származtatni; pedig Blau úr a *tuox* névmást, a *dox* „oriri“ igeegyökből úgy a hogy fejtegetvén, csak az indefinit jelentésig viheti föl a *tuox* jelentését, bármennyire igyekszünk is az ő állításait a legengedékenyebben elfogadni és támogatni; a mi azon túl van, a *tuox*-nak kérdő jelentése, az neki elérhetetlen. Pedig ez a *tuox*-nak főjelentése. E mellett, a *tuox*-nak, mikor magára áll, tulajdonképen nincs is határozatlan jelentése, bár lehetne bizony az más nyelvek példája szerint; de azért még sincs, s ki tehet róla, hogy a jakut nyelv nem azt tette, a mi Blau úrnak kellene, ki aztán megint azt észre vagy számba nem vette, a mit a jakut nyelv valóban tett. Ugyanis a jakut nyelv, a *tuox*-ot határozatlan értelemben (= „valami“) akarván értetni, okvetetlenül egy *da* vagy *dayanə* particulát csap utána (*tuox da*; épen így *kim da* v. *kim dayanə* = „valaki“), melynek jelentése = magy. „is“; aztán jobbadán csak negatív mondatokban használja a *tuox*-ot pronomén indefinitumnak, p.o. *tuoxa da suox* = „mije is nincsen“

v. „semmije sincs“; *tuoxum da valzarin axlibappin* = „mim is fájására nem emlékszem“, azaz: „nem emlékszem, hogy valamim fájna“; *tuoxtan dayani ürdük* = „mitől is magas“, azaz: „akármínél is magasabb.“

Blau úrnak e szerint nem sikerült az egyszerű jakut kérdő névmást *tuox*, jelentésének fokonként való emelkedését fölfejtven, a török *toy* igegyökre vezetni vissza. Fejtegetése a *tuox* igazi jelentését el sem éri, s különben is nagyon erőtetett. A törökben, mint általában az altaji nyelvekben, van legalább két egyszerű kérdő névmástó: személykérdő és dologkérdő: *ki* és *mi*, törökül *kim* és *ne, ni*, finnül *ken* és *mi* stb. — Ilyen a jakutban is *kim* és *tuox*. Semmi sem jogosít föl azon fölvételre, hogy ezeknek egyike régibb legyen a másiknál, p.o. a jak. *kim* eredeti névmás legyen, a *tuox* meg csak egy nomen verbaleből úgyszólván kölcsön vétetett legyen.

Különös ugyan, hogy a jakut nyelv, melynek névmásai különben oly jól egyeznek a többi török nyelvek névmásaival, melyben különösen a személykérdő *kim* egészen úgy megvan, mint a többi törökségben, mégis a dologkérdő névmásban eltér a közönséges török *ne, ni*-től. De van egyéb is a jakutban, a mit a többi törökségben hiába keresünk, p.o. a *kini* „ö“, 3-dik személynévmás, melyet a török nyelvek az *ol* „az“ mutatóval pótolnak; *iti* mutató névmás stb. Hasonló eltéréssel van a csuvasban egy *ku, kon* „ez“ mutató névmás, a török *bu, bun (mun)* ellenében; eltér a csuvas a dologkérdő *min*-jével is, mely *m*-en s nem *n*-en kezdődik, úgy mint a finn-ugor nyelvekbeli dologkérdő (*mi*). A jakut *tuox* azonban talán a karagasz *tü*-vel áll összefüggésben, vagy ha tetszik, a mongol *jayun*-nal.

II.

A török *joq* = „nincsen“-nek megfelelő jakut alak *suox*, miután a szorosabb török szóeleji *j* helyett a jakutban igen rendszeren *s* mutatkozik (p.o. *suol* út = *jol, sir* hely, föld = *jer, jir*; *samir* eső = *jaymur, jaumur* stb.) Ezt a *suox* alakot Blau úr elemezhetőnek tartja, még pedig olyformán, hogy az **su-tuox*-ból vonódott volna össze. A *tuox* benne ugyancsak a fent tárgyalt jak. *tuox* névmás lenne, az ő jelentés-fejtegetése szerint; az első rész *su* pedig egy elötétes negatív vagy privatív particula, a melyet ő még több jakut szón is vél föltatálhatni. Így *suox* (s természetesen a tör. *joq* is) = **su-*

tuox, eredetileg azt tenné, hogy „nem-keletkezett, nem-lett (nicht-geworden)“, a mi körülbelül a. m. „meg nem levő (nicht vorhanden).“ — E szóboncsolás, meg kell vallani, elég elmés, sőt talán kelletnél is elmésebb. De vizsgáljuk meg az alapot, melyre fektetve van, még pedig úgy, hogy a *tuox*-ot, mely mint a jakut kérdő névmás fentebbi czáfolatunk szerint nem lehet a *dox* igével azonos, most nem is névmásnak, hanem ettől külön önálló a *dox* igéhez tartozó nomen verbalenak vesszük, hogy itt is Blau úrnak minden lehető concessiót tegyünk. Az alap pedig, melyre Blau úr a *suox* szétbontását fekteti, azon fölfedezése, hogy a jakutban egy *su*, *sü*-féle előtétés particula (prae-*fix*) létezik, olyan a milyen a gör. *α* privatívum vagy a német *un* praefixum. E fölfedezés meglepő, mert ellenkezik azon eddigi tudásunkkal, hogy nem csak a török, hanem általában az altaji nyelvek a szóképzésre nem élnek praefixumokkal, hanem csak suffixumokkal, s ezt az usust a fosztónevek képzésében is mutatják, a hol vannak ilyenek, p. o. a török *atsiz* névtelen (*at* név), csuvas *iriksir* akaratlan, kénytelen (*irik* szabad akarát), finn *nimettömü* névtelen (*nimi*) stb. Némely tatár dialectusokban, s így a jakutban is, nincs meg a török *siz* (csuvas *sir*)-féle fosztó melléknévképzés; ott az ilyen melléknevek a lételtagadó igével íratnak körül, p. o. kojbál *ire-dox* tkp. „férje nincs“ = férjetlen (oszm. török *ersiz*), jak. *äri suox* u. a. Ezen tények merő ellentétben állanak Blau úr fölfedezésével, s azt egyelőre sem nagyon ajánlják. Azonban mivel bizonyítja a jak. *si*, *su* fosztó vagy tagadó praefixumát? Mindössze nyolcz jakut szóval, melyek *s*-en kezdődnek, s melyeknek németül negative kifejezett jelentéséből („unzureichend, unbeladen, unbekleidet“ stb.) a positiv részeket („zureichend, bekleidet“ stb.) annyira-mennyire megegyező egyéb jakut szókból ki akarja mutatni. Mennyire sikerül ez neki, lássuk egyes példáin.

1.) *siridäx* „nicht hinreichend, wenig“ neki ebből keletkezik: *si* + *ärdäx* (ausreichend, ausdauernd). A hangalakról nem szólva semmit (mert *ärdäx*-nek hosszú *ä*-je van), meg kell jegyezni, hogy Blau úr az *ärdäx* jelentését kissé meghamisítja, mert oda csúsztatja az „ausreichend“-et az „ausdauernd“ mellé, pedig az egészen más mint ez, s Böhtlingk jak. szótárában így adja csak „von Ausdauer, unermüdlich; ettől: *är* Ausdauer.“ Ebből világos, mit jelent igazán *ärdäx*; de az is, hogy ennek negativuma nem lehet = „nicht hinreichend, wenig.“

2.) *sīmūja*, „Lüge“, azaz „unwahr“; szerinte *sī+mūja = māji* „Verstand“; tehát tulajdonképen „Unverstand, Missverständnis.“ Itt megint nem tekintve az alaki nehézségeket (mert szerinte is a praefixumnak kellene a főszó hangzójához alkalmazkodni, s az egész szónak magashangunak lennie), arra figyelmeztetek, hogy *māji* (= tatár *mije*) „agyvelőt“ s csak átvitelesen „eszét“ teszen; de azonkívül is, a mi eszünk járása szerint, az „ész“-nek negativuma nem „hazugság“ (mely ellenkezőleg rendesen nagyon is eszes), hanem „ostobaság“; ily észjárása van a jakutnak is, kinek *mājitu suoχ* (agyveleje nincs) = „ostoba.“

3.) *sīpsax* „nicht wohlgeschmeckend“; szerinte a *sī* meg *īpsa* (*ībis*) „sich anfügen“-ből fejthető meg, úgy hogy mintegy „*ἀναπτος*, *ineptus*, azaz: sich nicht anfügend, abstossend, abgeschmackt, fade“ volna. Legyen meg Blau úrnak öröme a szép görög-latin hasonlatban; de tudtomra sem *ἀναπτος*, sem *ineptus* nem jelentett soha sem „insipidus, insulsus“-t. Látszik, milyen ügyes jelentés-elcsavaró Blau úr.

4.) *sulumax* „unbeladen“, azaz szerinte „nicht tragend.“ A *tuluj* „tragen“ igetöből származhatik, úgy mond, egy *tulumax* névszó; ez a *su* praefixummal (*su-tulumax*) összerántva lenne *sulumax* = „nicht tragend, unbeladen.“ — Ebben is többféle hamisság van. Ugyanis a *tuluj* igéről Böhtlingk egy szóval sem mondja, hogy „tragen“, azaz „hordani“, hanem „aushalten, ertragen“, azaz „tűrni, szenvedni“; továbbá Blau úr ignorálja, hogy „*sulumax*“ nem csak „unbeladen“, hanem oly fáról is mondatik, melynek ágait lenyesték, héját lefejtették, meg oly nyílról, melynek csak egyszerű vashegye van; s nem akarja ebből megérteni, hogy a *sulumax*-nak igazi jelentése ez: „üres, fosztott — holmi külső függelékektől s appertinentiáktól“, nem pedig ez: „nem-hordozó.“

5.) *sīgīnnaχ* „nackt“, szerinte „unbekleidet.“ Ettől: *kīn* „hüvely“, lehetne ezt képezni: *kinnaχ* (azaz *kīnnāχ*) = „mit einer Scheide versehen“; *sīgīnnaχ* (e helyett: *sī-kīnnaχ*) tehát azt tenné hogy „ohne Scheide.“ — Az igaz ugyan, hogy a török a hüvelyéből kihúzott kardot „*jaln*“, nudus“-nak nevezi, de azt senki sem hiszi, hogy ez más mint tropicus szóhasználat volna; ellenkezőleg hinni kell, hogy a „mez, öltözék“ és „kardhüvely“ között (mert csak ezt teszi a *kīn* szó) annyi különbséget tudott tenni, hogy a „meztelenség“ elnevezésére nem a „hüvelytelenség, toktalanság“-hoz folyamodott.

6.) *sibütaχ* „ungesattelt, unbehost“, azaz szerinte „ohne Hülle“; ennek második részében a *bütüj* „geschlossen, enveloppé“ szót lehetne fölismerni. Tudjuk már, hogy nem lehet Blau úrnak szótári adataiban bízni; s megnézvén Böhrlingket, azt találjuk, hogy *bütüj* = „dicht, geschlossen, ohne Zwischenraum“ (p.o. kerítés); meg *bütüj* mint ige = „sich so schliessen, dass keine Öffnung bleibt“; s csak a hasonlításúl (Kovalevszky szótára szerint) idézett mongol *büdekü* ige van így fordítva: „être couvert, être enveloppé, être bouché, fermé.“ Ha tehát *sibütaχ* valóban a *bütüj* negatívuma, azt kellene várni, hogy mindenek előtt e legyen a jelentése „undicht, schütter“, vagy „offen, klaffend“, a mitől az „ungesattelt, unbehost“ jelentésig még egy kis távolság van.

7. és 8.) *sololôχ* „unbeschäftigt“ és *sordôχ* „unglücklich.“ Ezekben sejti ugyan Blau úr a *su* fosztó praefixumát; de megvallja, hogy maga sem ismerheti föl jól a képzésüket, s tehát mi sem törődünk többet velük. Különben ezek a *solo* „otium“ és *sor* „Unglück“-től származó melléknevek.

Íme látjuk, hogy Blau úrnak a jak. *su, sĕ* fosztó praefixum bebizonyítására fölhozott példái mily gyarlók és semmit sem érők; dugába dőlnek részint belső hamisságok által, részint iszonyú erőtettségök által, mely egymaga is elég lett volna Blau úrral éreztetni, hogy az nem lehet igaz, a mit csak olyan nagy kínnal lehet kihozni. Blau úr nem igen törődik a nyelvek észjárásával; nem gondol arra, hogy valamely fogalomra az egyik nyelvnek lehet pozitív kifejezése (p.o. *nackt, nudus, tör. jalıñ*), a mire a másiknak csak negatív szava van (p.o. a *nudus*-nak megfelelő nagy. „*meztelen*“). A jakut szók, melyeket ő elemezni akar, mind ilyen pozitív kifejezések, mint a *nudus* a *meztelen* ellenében, vagy a *Lüge, hazugság* az „*unwahr*“ ellenében, s szorosán véve a negatív fordítás nem is adja meg a pozitív szónak teljes igazi értelmét, hanem csak megközelíti valamennyire, úgy hogy nagy kár vagy félreértés nélkül az egyiket a másik helyébe tehetjük.

Mit ér már most az igen gyarlón bebizonyított, azaz nem is bebizonyított *su, sĕ* negatív praefixumra, mint alapra fektetett *suoχ* = *su-tuoχ*-féle elemzés, kiki maga megítélheti. S ha megengednök is, hogy a *suoχ*, a mint Blau úr akarja, egy negatív praefixumból meg egy pozitív szóból áll, csudálatosnak kellene találnunk azt, hogy a jakut nyelv a lételtagadó ige componálására nem azt a posi-

tiv szót használta föl, melyet különben, úgy mint a többi török nyelvek is, a *suoχ*-nak ellentétéseként tüntet föl, t. i. a *bâr* (tör. *bar, var*) „van, megvan, meglevő“ szót. Végre, a felvett *su-tuoχ* alaknak *suoχ*-vá, vagy egy felvett tör. *ju-toq* alaknak *joq*-vá való összevonását nem mondhatjuk ugyan lehetetlennek, de a jakutban erre csak egyetlenegy analog példa van (*ütük = ütütük*) s a többi törökben egy: *toq* „jöllakott“ e h. *toduq* (kojbál-tatár), illetőleg *tojuq*. A jakutban két önhangzó közti *t* hang egyáltalában nem enyészik el; *j*-vé válik csak a szorosabb törökben (oszmanli és déli tatár), p. o. jak. *ataχ* láb = *ajaq* (több példákat erre láthatni NyK. III, 241. l.), de ezen *j* sem szokott azután elenyészni; másrészt pedig ilyen jakut *t* hang ellenében a kojbálban *z* áll, p. o. *azaq* láb = jak. *ataχ* (tör. *ajaq*) s a csuvas-ban a *z*-ből fejlődött *r*, p. o. *ora* láb = *ataχ*, *ajaq*, *azaq* (lásd több példákat NyK. III, 242. l.). Nagyon téved tehát Blau úr abban is, ha a csuvas *šoχ* (*sjoχ*)-nak (= jak. *suoχ*, tör. *joq*) *j*-jében még a fölvett *sutuoχ*-beli *t*-nek a nyomát véli föltalálhatni; mert egy jakut *sutuoχ* alak csuvasra áttéve nem *sujoχ*-nak, hanem *suroχ*-nak hangzanék, kojbálul meg *suzoχ*-nak. A csuvas jésített *s* szóelején a szorosabb török *j*-nek rendes megfelelője, valamint a kojbál jésített *t* is. Így Blau úrnak alakfejtegetései is alaptalanok.

A jak. *suoχ*, tör. *joq* (csuv. *šoχ*, kojb. *foχ*) „nincsen“ szó privativ fogalmat jelent ugyan, de azért csak oly positiv jellemű, mint a „*nudus*, hazugság“ stb. fent említett jakut szók. Positiv jelleme kitűnik azon mellékjelentésben is, melylyel p. o. a kojbálban *bír*, a hol egyenesen „szegényt“ teszen: *foχ hiši* „szegény ember“ (kinek semmije sincs); v. ö. oszm. *joχsul* szegény. Mint a lételt tagadó szó különös sajátja a török nyelveknek, míg a finn-ugor nyelvek a lételt negatióval való körülírással tagadják: finn *ei ole* „non est“, cseremis *uke* (e h. *og-ulke*, l. NyK. IV, 100. l.), votják *ö-vil*, mordvin *af-uli*, s a magyar *nincsen* is eléggé világosan láttatja a *nem* praedicativ negatiót. Sajátja a török nyelveknek a meglevőséget jelentő *bar* is (jak. *bâr*, csuvas *por*), míg a finn-ugor nyelvek erre a fogalomra is a különben még verbum substantivumként szereplő *val* (= tör. *bol* „lenni“) igével élnek. A török tehát positive tagad, mikor p. o. azt mondja: *evim joq-tur*, a mi a szók jellemére ügyelve nem = „*domus mea non est, házam nincsen*“ (= *nem van*, finn: *ei ole*), hanem = *careo domo, háznak híjával* vagyok. S mert a *joq* positive tagadó, hozzá épen úgy járúlhat a *tur* „est“ verbum substantivum,

mint a *bar* „megvan“-hoz: *joq-tur*, *bar-dür*. Ezek sajátosságok, melyekre ügyelni kell, ha a nyelvek szellemébe is be akarunk hatni.

A kész *suox*-ból, akárhogy származott is, Blau úr még a jakut *soyotox* „alleinig, einzig“ szót magyarázza, azt *soy* és *atax* „támasz“-ból összetettnek tüntetvén föl, a mi szerint tkp. = „einer der keine Stütze hat.“ — Ebben is sok önkény és képzelődés van. — Ha valóban az *atax* rejlik az említett szóban, annak a török nyelvek szófűzési és szóképzési természete szerint az első helyen kellene állani; s ha másrészt a *soyotox*-nak (mely p.o. *bür* „egy“ előtt a magy. „csupán csak“-nak felel meg) van is fosztó értelme, úgy hogy *suox*-ból származhatnék, egyelőre még csak azt látjuk, hogy valami továbbképzője van, melyet még nem elemezhetünk. Mert az *atax* „láb; támasz“, szót abban látni, mégis egy kissé merész képzelet, miután a jakut nyelv az *atax*-nak „támasz“ jelentését csak egyenes, át nem vitt értelemben ismeri („Stütze, Pfosten“). Azután a „támasz nélkül való“ sem épen ugyanaz a mi a „társ nélkül való, egyedül való.“ — Nem szerencsésebb a jak. *soxxor* „félszemű“ szónak elemzése, mely szerint az *suox-χαραχ*-ből lett volna, mintegy *χαραχ suox* „szeme nincs.“ Mert a többi török nyelvek, melyekben *joq*-nak hangzik a *suox*, a „félszeműt, vakot“ nem *joqr*-nak, hanem *soqr*-nak hívják; a csuvasban is jésítetlen *s*-szel van *sokür*; a mongolban is megvan e szó, a hol pedig semmi *suox* nincsen; megvan a finnben is, *sokea*, azaz: *soketa* alakban, mely már a *χαραχ* „szem“-re nem enged többé gondolni sem.

III.

Blau úr már jóformán megfeneklett az erős bonczolásban s a jakut *tuox*-ot oly annyira üldözi, hogy még most sem tud neki békét hagyni. A török *čog* „sok“, is *oq*-on végződik, s ez elég, hogy vele a kedves *tuox*-ját gyaníttassa, a *č* pedig praefixum, egy a mennyiségjelentő *č*o képzővel a jak. *očo* „annyi“-ban, mely csakugyan a tatár-mongol *čaq* „mérték, idő“-ből származik. Szerinte tehát *čog*, ebből: *č*o-*tuox* annyi mint „nombre de choses“, azután egyszerűen „sok.“ Azt hiszem, nem kell magunkat ezen etymologia czáfolásával sokat fárasztani, miután már fentebb a „*tuox*“ névmásnak igazi és eredeti jelentéséről szóltunk. Csak azt emelem ki, hogy a „*čok*, sok, viel stb.“ pozitív fogalom, és sokkal egyszerűbb, sem hogy a nyelv-

nek annak kifejezésére csak mesterséges compositióhoz kellett volna folyamodni. Rokonságban állanak vele a nyelvek bizonyágtételei szerint, a „nagy“ fogalom (l. a 54. lapon); továbbá a „multitudo“ valamely fajtát jelentő szók, p.o. a magy. *nyáj* „grex“ alkalmasint = csuvas *nomaj* „sok“ (v.ö. az *m* kiszorítására nézve, magy. *nyúl* lepus = mord. *nomül*), vagy a finn *paljo* „sok“ a magy. „falka“ mellett. Hogy a török *čog* szintén ilyen specialisabb jelentésből indult-e ki, azt nem tudjuk, bár lehetségesnek tartjuk. Hogy azonban a *čog* egy ős altaji szó, melynek nem csak török elemekből kellett összealakulni, mutatja az, hogy a finn-ugor nyelvekben is hasonló egyszerű alakban előfordul: magy. *sok*, cseremisiz *šuka* „sok“, finn *sakea* „sűrű.“

Blau úr a fentebbiekben megbirált cikkét mint elsőt adván, még több hasonlót ígér. Bár mennyire szeretjük is, hogy ő ilyenekkel foglalkozik, de még sem óhajthatjuk, hogy még több olyan szófejtegetéseket adjon, a milyeneket ezen első cikkében közöl. Mert a haszontalanságnak nagy bőségét látván, keservesen föl kelleni kiáltanunk: esőt adtál uram, de nincs köszönet benne!

BUDENZ JÓZSEF.